

ПОДВІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИКОНАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

В даному дослідженні зроблено аналіз правозастосування статті 61 Конституції України в аспекті розповсюдження її дії на юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців при порушеннях ними господарських зобов'язань.

Ключові слова: *юридична відповідальність, юридична особа, штрафні санкції, фізична особа-підприємець, правовий статус.*

Відповідно до статті 61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Вищевказана стаття Конституції України, закріплює загальновизнаний принцип права «двічі за одне і те саме не карають» (поп bisinidem).

В ст. 4 Протоколу № 7 до Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини, а також у частині 3 статті 2 КК України закріплено цей принцип відносно кримінальної відповідальності

Так, стаття 4 Протоколу № 7 передбачає: «Жодна людина не може бути вдруге притягнута до відповідальності або покарана у кримінальному порядку судом однієї і тієї самої держави за злочин, за який вона вже була остаточно виправдана або засуджена відповідно до закону і кримінально-процесуального права цієї держави». У свою чергу частина 3 статті 2 КК України закріплює положення, що «ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу».

У Конституції України стаття 61 міститься у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якому закріплені конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина та їх гарантії. Тому, на думку автора, положення частині 1 статті 61 стосується лише фізичних осіб.

Водночас, при правозастосуванні вказаної норми в сфері господарських правовідносин та порушення господарських зобов'язань виникають питання можливості розповсюдження дії частини 1 статті 61

Конституції України на юридичних осіб та їх відповідність за порушення господарських зобов'язань.

Метою даної статті є аналіз частини 1 статті 61 Конституції України в аспекті її застосування щодо юридичних осіб при порушеннях ними господарських зобов'язань.

Це питання має безперечну актуальність, оскільки на даний час серед вищих судових органів, немає єдиного підходу щодо застосування вищезазначеної норми при накладенні на суб'єктів господарювання – юридичних осіб за порушення господарських зобов'язань штрафу та пені одночасно.

Наслідком цього є ситуація, коли одні юридичні особи звільняються від певного виду відповідальності за порушення господарських зобов'язань з огляду на приписи частини 1 статті 61 Конституції України, а решта – зазнають негативні наслідки такого порушення в повному обсязі.

15 грудня 2010 року Верховним Судом України було винесено ухвалу, у справі за позовом Акціонерного банку «Банк регіонального розвитку» (далі – АБ «Банк регіонального розвитку») до фізичної особи про стягнення заборгованості за кредитним договором, пені й штрафу та за зустрічним позовом фізичної особи до АБ «Банк регіонального розвитку» про зменшення розміру пені та штрафу [1].

Судами попередніх інстанцій при розгляді справи встановлено що 23 серпня 2007 року за кредитним договором АБ «Банк регіонального розвитку» надав фізичній особі кредит у розмірі 2 млн. грн. зі сплатою 15,5 % річних на строк до 22 серпня 2022 року та із щомісячною сплатою процентів за користування кредитом.

У зв'язку з невиконанням умов кредитного договору з листопада 2008 року позичальник фізична особа допустила заборгованість за кредитом і за сплатою процентів.

Відповідно до ч. 1 ст. 546 та ст. 549 ЦК України виконання зобов'язання забезпечується, зокрема, неустойкою, яка визначається як пеня та штраф і є грошовою сумою або іншим майном, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення зобов'язання. Сплата неустойки є правовим

наслідком у разі порушення зобов'язання (п. 3 ч. 1 ст. 611 ЦК України).

Пунктами 4.3, 4.4 кредитного договору, укладеного між банком та фізичною особою, передбачена відповідальність за порушення зобов'язання, а саме: пеня в розмірі 1% від несвоєчасно сплаченої суми за кожний день прострочення та штраф у розмірі 10% від суми кредиту.

При цьому Верховний Суд України робить висновок, що в даному випадку за одне й те саме порушення зобов'язання передбачена подвійна відповідальність одного виду. При цьому в ст. 61 Конституції України зазначено, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

З огляду на зазначене, Верховний Суд України скасував рішення та постанову попередніх судових інстанцій, якими було з фізичної особи стягнуто і штраф і пеню одночасно.

Практика застосування частини 1 статті 61 Конституції України є неоднаковою і в судах господарської юрисдикції.

Так, згідно постанови Вищого господарського суду України від 23 лютого 2011 року у справі № 13/70-10-2203 за позовом Приватного підприємства „Зевс” до Товариства з обмеженою відповідальністю „Волна” про стягнення заборгованості в сумі 196630,18 грн., пені в сумі 12191,69 грн., штрафу в сумі 19663 грн., процентів за користування чужими грошовими коштами в сумі 37830,50 грн. за договором поставки напоїв у задоволенні позову в частині стягнення штрафу відмовлено з посиланням на частину 1 статті 61 Конституції України [2].

Сторони у вказаній справі передбачили в договорі, що у випадку несвоєчасної оплати товару, відповідач повинен сплатити позивачу пеню у розмірі подвійної облікової ставки НБУ, яка діяла в період, за який стягується пеня, від вартості неоплаченого товару за кожний день прострочення (п. 7.3 договору).

Пунктом 7.5. договору поряд з нормою про сплату пені зазначено про сплату штрафу: „у випадку затримки оплати понад 30 календарних днів, відповідач зобов'язався додатково до суми боргу сплатити позивачу штраф у розмірі 10% суми боргу”. Тобто за одне і теж порушення передбачено і

штраф, і пеню, які є відповідальністю одного виду.

Постановою Вищого господарського суду України від 29 березня 2011 року у справі № 18/86 за позовом Комунального підприємства виконавчого органу Київради (Київської міської державної адміністрації) „Київреклама” до Суб’єкта підприємницької діяльності – фізичної особи про стягнення з відповідача суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції у розмірі 18960,47 грн. основного боргу, 702,78грн. інфляційних витрат, 272,44 грн. трьох процентів річних з простроченої суми, 1382,01 грн. пені, 2844,07 грн. штрафу, залишено без змін постанову та рішення судів попередніх інстанцій, якими у стягненні штрафу було відмовлено також с посиланням на частини 1 статті 61 Конституції України.

Однак, є і протилежна позиція, яка полягає у неможливості застосування частини 1 статті 61 Конституції України до юридичних осіб, оскільки вона знаходиться у розділі II Конституції "Права, свободи та обов'язки людини та громадянина", тобто не регулює господарські правовідносини приватних підприємств.

Зазначену думку можна побачити в постанові Вищого господарського суду України від 25 січня 2011 року у справі № 2-2/2648-2010 за позовом Приватного підприємства "Агроспецпроект" до Приватного підприємства "Катерина та К" про стягнення 331,11 грн. основного боргу, 6 247,41 грн. пені, 35265,87 грн. штрафу, 48 831,62 грн. інфляційних, 7074,26 грн. річних [3].

Так, суди першої та апеляційної інстанції позов задовольнили, в тому числі і в частині стягнення пені та штрафу, посилаючись не те, умови договору, зокрема, на пункт 6.3 договору, згідно якого у разі затримки оплати за товар, дистриб'ютор (відповідач) сплачує фірмі (позивачу) пеню у розмірі діючої подвійної облікової ставки НБУ від несплаченої суми за кожен день прострочення. У разі прострочення платежу більше, ніж на 20 календарних днів дистриб'ютор, окрім пені, сплачує фірмі також: штраф у розмірі 20% від суми простроченого платежу.

Скаржник в касаційній скарзі, зокрема, наголошував, що судами не враховано, положення статті 61 Конституції України, згідно з якою, ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за

одне й те саме правопорушення.

Проте, Вищий господарський Суд України залишив без змін оскаржувані судові рішення та вказав, що Про нарахування штрафу за прострочення оплати товару сторони домовилися в п.6.3 договору і в установленому порядку його не змінювали. За таких обставин, доводи скаржника про безпідставне стягнення одночасно пені та штрафу, колегія суддів до уваги не прийняла. Крім того, колегія суддів зауважила, що ст. 61 Конституції України знаходиться у розділі II „Права, свободи та обов’язки людини та громадянина”.

Аналогічну думку висловлено і в постанові Вищого господарського суду України від 23 березня 2011 у справі № 20/246-08 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю "Аксон" до Товариства з обмеженою відповідальністю "Виробниче підприємство "Агро-Союз" про стягнення основного боргу в розмірі 42 002,43 грн., штрафу в сумі 4 200,24 грн., пені в сумі 2 428,41 грн. та 3% річних в сумі 303,79 грн. [4].

Пунктом 7.3 договору поставки сторони передбачили, що у разі прострочення оплати товару відповідач зобов'язується оплатити позивачу пеню у розмірі 0,1% від загальної суми заборгованості за кожен день прострочення. В разі прострочення більш ніж десять календарних днів відповідач зобов'язується додатково до пені сплатити позивачу штраф у розмірі 10% від загальної суми заборгованості.

Колегія суддів Вищого господарського суду України дійшла висновку, що вказане положення договору поставки не передбачає одночасної сплати пені та штрафу за допущене порушення, а ставить їх сплату в залежність від обставин допущення порушення, що не суперечить ст. ст. 549 та 551 Цивільного кодексу України, які не містять заборони щодо застосування до боржника, який порушив зобов'язання, штрафу та пені.

Здійснивши аналіз практики застосування частини 1 статті 61 Конституції України та безпосередньо змісту даної правової норми, автор дійшов висновку про неможливість її застосування по відношенню до юридичних осіб.

Так, стаття 61 Конституції України знаходиться у розділі II „Права, свободи та обов’язки людини та громадянина”, відтак, регулює питання недопустимості подвійної юридичної відповідальності громадянина (фізичної особи) за одне і те ж саме правопорушення, але аж ніяк не цивільно-правової відповідальності суб’єкта господарювання (юридичної особи).

Отже, законодавець передбачив такий принцип виключно для фізичних осіб, з огляду на специфіку цивільно-правової відповідальності юридичної особи.

Проте, вважаємо, що застосування одночасно пені та штрафу до порушника господарського зобов’язання юридичної особи можливо з огляду на таке.

Згідно статті 546 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України) виконання зобов’язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком; договором або законом можуть бути встановлені інші види забезпечення виконання зобов’язання.

Відповідно до ч.1 ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов’язання.

Таким чином, в Цивільному кодексі України штраф та пеня є різновидом забезпечення виконання зобов’язання.

В Господарському кодексі України (далі – ГК України) дещо по іншому розташовано норми про штраф та пеню, зокрема, в главі 26 „Штрафні та оперативно-господарські санкції”, стаття 230 якої встановлює, що штрафними санкціями у Господарському кодексі визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов’язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов’язання. Суб’єктами права застосування штрафних санкцій є учасники відносин у сфері господарювання, зазначені у статті 2 цього Кодексу.

У разі прийняття позиції щодо розповсюдження дії частини 1 статті 61 Конституції України на юридичних осіб, то статтю 231 ГК України слід

визнавати неконституційною, оскільки вона встановлює подвійну відповідальність за одне порушення господарського зобов'язання, зокрема, частиною 2 статті 231 ГК передбачено, що у разі якщо порушено господарське зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах: за порушення строків виконання зобов'язання **стягується пеня** у розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів **додатково стягується штраф** у розмірі семи відсотків вказаної вартості.

Проте, на нашу думку, юридичні особи можуть нести відповідальність у вигляді штрафу та пені одночасно, оскільки дані штрафні санкції є різновидами штрафних санкцій.

Залишається питання щодо можливості одночасного стягнення пені та штрафу за порушення господарських зобов'язань з фізичних осіб – підприємців, оскільки вони також є і фізичними особами, на яких дія частини 1 статті 61 Конституції України розповсюджується.

Згідно приписів статті 2 Цивільного кодексу України учасниками цивільних відносин є фізичні та юридичні особи.

Однак, вказана стаття не містить такої групи учасників цивільних відносин як фізичні особи – підприємці, які у сукупності теж охоплюються поняттям "фізичні особи", але в силу свого статусу мають певні відмінності у правовому регулюванні їх відносин. При цьому, правовий статус фізичної особи є набагато ширшим, ніж правовий статус фізичної особи – підприємця.

Відповідно до статті 42 Господарського кодексу, підприємництво – це є самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Крім того, як зазначено у частині першій статті 128 Господарського кодексу України, громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до статті 58 цього Кодексу.

Лише формально юридична ознака державної реєстрації до кінця чітко дозволяє відокремити підприємницьку діяльність громадянина від його звичайного повсякденного виступу в майновому обороті в якості споживача.

Саме у господарських відносинах фізичні особи – підприємці приймають участь перш за все як підприємці, а не як фізичні особи, та лише на підставі їх реєстрації і внесення відомостей про них до Єдиного державного реєстру юридичних та фізичних осіб – підприємців.

Таким чином, можна зробити висновок, що статус фізичної особи – підприємця - це юридичний статус, який засвідчує право особи на заняття підприємницькою діяльністю, а саме: самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

На сьогоднішній день в світі не існує загальноприйнятого визначення підприємництва. Американський вчений, професор Роберт Хизріч визначає підприємництво як процес створення чогось нового, що володіє вартістю, а підприємця – як людину, що витрачає на це весь необхідний час і сили, бере на себе весь фінансовий, психологічний і соціальний ризик, отримуючи у винагороду грошові кошти та задоволення досягнутим [5, с.20].

В американській учбовій і науковій літературі міститься безліч і інших визначень, характеризуючих підприємництво і підприємця з економічної, політекономічної, психологічної, управлінської і інших точок зору.

Англійський професор Алан Хоскінг стверджує: "Індивідуальним підприємцем є особа, яка веде справу за свій рахунок, особисто займається управлінням бізнесом і несе особисту відповідальність за забезпечення необхідними засобами, самостійно приймає рішення. Його винагородою є отриманий в результаті підприємницької діяльності прибуток і відчуття

задоволення, яке він отримує від заняття вільним підприємництвом. Але разом з цим він повинен перейняти на себе весь ризик втрат в разі банкрутства його підприємства [6, с.28].

Статтею 51 Цивільного кодексу України передбачено, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно – правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин.

Неоднозначне тлумачення вказаної норми в науково - юридичній літературі і на практиці обумовлює появу суперечливих висновків, що безумовно впливає на її правозастосування, оскільки певним чином відбувається злиття правового статусу фізичної особи з правовим статусом юридичної особи, які за своєю правовою природою є різними.

Як показує системний аналіз, на практиці дане положення тлумачиться, виходячи з наступного.

По – перше, правоздатність індивідуального підприємця практично прирівнюється до правоздатності юридичних осіб – комерційних організацій. Він може мати права і обов'язки, необхідні для здійснення будь – яких видів діяльності, не заборонених законом, та щодо яких законом не передбачено обмежень (стаття 50 ЦК). Зазначене можна побачити, зокрема, виходячи з положень статті 91 ЦК.

По – друге, до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються норми як загального цивільного (Цивільний кодекс України), так і спеціального законодавства (Господарський кодекс України, Закони України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців", "Про державну підтримку малого підприємництва", "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" тощо).

Водночас, слід зауважити, що в господарському законодавстві "юридична особа" та "фізична особа – підприємець" охоплюються спільним поняттям "суб'єкт господарювання" [7].

Отже, беручи до уваги наведене, можна зазначити, що фізична особа – підприємець в цивільно – господарських відносинах є різностороннім учасником. Принципи здійснення ним підприємницької діяльності

відповідають принципам діяльності юридичних осіб та роблять його подібним до них, тоді як в приватних відносинах, незважаючи на наявність або відсутність статусу фізичної особи підприємця, він є і залишається громадянином – фізичною особою. А тому, слід чітко вирізняти ці зовсім різні сфери відносин.

Вважаємо, що з огляду на приписи статті 51 Цивільного кодексу України, до фізичних осіб – підприємців слід застосовувати норми спеціального (господарського) законодавства, якщо предметом регулювання безпосередньо є їх підприємницька діяльність. Натомість, слід брати до уваги норми цивільного законодавства, якщо предмет регулювання виходить за межі підприємницької діяльності або взагалі їх не торкається, зачіпаючи приватні інтереси суб'єкта, та в повній мірі врегульовується нормами Цивільного кодексу України.

Література.

1. Ухвала Верховного Суду України від 15 грудня 2010. – Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12965052>.
2. Постанова Вищого господарського суду України від 23 лютого 2011 року у справі № 13/70-10-2203.– Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14358145>.
3. Постанова Вищого господарського суду України від 25 січня 2011 року у справі № 2-2/2648-2010. – Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13651846>.
4. Постанова Вищого господарського суду України від 23 березня 2011 року у справі № 20/246-08. – Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14636025>.
5. Хизрич Р., Питере М. Предпринимательство / Р. Хизрич, М. Питерс – Вып. 1. – М., 1991. – С. 20.
6. Хоскинг А. Курс предпринимательства / А. Хоскинг. – М., 1993. – С. 28.
7. Роз'яснення Міністерства юстиції України від 14 січня 2011 року „Статус фізичної особи - підприємця: проблеми застосування законодавства”. – Див.: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0012323-11>.